

JURIJ PEROVŠEK

NEKDANJA SAMOSTOJNA DOMOKRATSKA STRANKA IN NACIONALNO VPRAŠANJE V LETIH 1929–1931

Z uvedbo osebne diktature kralja Aleksandra Karađorđevića, 6. januarja 1929, s katero je kralj presekal oster, desetletje trajajoč spopad med avtonomistično–federalističnimi in unitaristično–centralističnimi političnimi silami v Kraljevini Srbov, Hrvatov in Slovencev (Kraljevina SHS), se je začelo novo obdobje v političnem in državnem razvoju prve jugoslovanske skupnosti. 6. januarja 1929 je namreč kralj razveljavil Vidovdansko ustavo, razpustil Narodno skupščino ter prepovedal in razpustil vse politične stranke. Obenem se je postavil za nosilca vse oblasti v državi. V skladu s tem je imenoval tudi novo vlado, ki je bila odgovorna samo njemu. Vodil jo je divizijski general in častni kraljevi adjutant Petar Živković, ki mu je kralj zaupal tudi ministrstvo za notranje zadeve. V Živkovičevi vladi so bili predstavniki nekdanje Narodne radikalne stranke, Demokratske stranke, Slovenske ljudske stranke (SLS) ter disidenti iz Hrvaške kmečke stranke in Samostojne demokratske stranke. Nekdanjo SLS je v vladi predstavljal dotedanji predsednik vlade in strankin načelnik dr. Anton Korošec, ki je postal minister za promet.¹

Kralj je uvedbo diktature utemeljil v razglasu Mojemu dragemu narodu! Vsem Srbom, Hrvatom in Slovincem! V njem je poudaril, da se njegova "pričakovanja kakor tudi pričakovanja naroda, da prinese razvoj našega notranjega političnega življenja ureditev in konsolidacijo razmer v državi, (...) niso izpolnila". Poudaril je še, da sta postajala parlamentarno delo in politično življenje škodljiva za državo. Zaslepljene politične strasti so tako začele zlorabljati parlamentarizem, "da je postal zapreka za vsako plodonosno delo v državi. (...) Sporazumi, pa tudi najobičajnejši odnošaji med strankami in osebami, so postali absolutno nemogoči". Parlamentarizem je, namesto, da bi "razvijal in krepil duha narodnega in državnega edinstva", začel "dovajati do duševnega razsula in narodnega razjedinevanja". Zato bi bilo iskanje rešitve za nastale razmere s parlamentarnimi spremembami vlade ali z novimi volitvami "izguba dragocenega časa z brezuspešnimi poizkusi, zaradi katerih smo že izgubili nekoliko zadnjih let". Nastopil je čas, ko je treba iskati novih metod dela, in "ko med narodom in kraljem ne more in ne sme biti več posrednika". S tem poudarkom je kralj opravičil odpravo temeljnih parlamentarnih ustanov v državi in uvedbo svoje absolutne oblasti. Izjavil je še, da je njegov "edini smoter, da se v najkrajšem času doseže ostvaritev onih ustanov, one državne uprave in one državne ureditve, ki bo najbolj ustrezala splošnim narodnim potrebam in državnim koristim".²

Ukinitve temeljnih načel parlamentarne demokracije je spremljalo tudi nadaljnje onemogočanje svobodnega narodnokulturnega razvoja posameznih narodov v prvi jugoslovanski državi. Kralj se je namreč z uvedbo diktature tudi odkrito postavil na stran jugoslovanske unitaristične in centralistične politike. Tako kot v času veljave Vidovdanske

1 *Jutro*, X, št. 6b, 6. 1. 1929, Nova vlada; *Uradni list ljubljanske in mariborske oblasti*, XI, št. 3, 7. 1. 1929, Mojemu dragemu narodu! Vsem Srbom, Hrvatom in Slovincem!, št. 4, 11. 1. 1929, 3., Zakon o kraljevski oblasti in o vrhovni državni upravi, čl. 2, 15, 16, št. 5, 17. 1. 1929, 11., Zakon o zaščiti javne varnosti in reda v državi, čl. 1, 3 (*UL LMO*); Metod Mikuž: *Oris zgodovine Slovencev in stari Jugoslaviji 1917–1941*. – Ljubljana: Mladinska knjiga, 1965, str. 387.

2 *UL LMO*, XI, št. 3, 7. 1. 1929, Mojemu dragemu narodu! Vsem Srbom, Hrvatom in Slovincem!

ustave je bil tudi po uvedbi kraljeve diktature jugoslovanski notranjepolitični razvoj utemeljen na načelu narodnega unitarizma in državnega centralizma.³ Kralj ga je na novo uzakonil v Zakonu o izpremembi in dopolnitvi zakona o zaščiti javne varnosti in reda v državi z dne 6. januarja 1929. V njem je, skladno z doktrino unitarističnega jugoslovanstva po kateri naj bi bili Slovenci, Hrvati in Srbi le "plemena" enotnega jugoslovanskega naroda, določil, da je kaznjivo ustvarjati "razdor med *plemeni*" ter vzpodbujati "*plemensko* razdvojenost ali *plemenski* razdor (podčrtal J. P.)". Narodov torej ta zakon ni priznaval, pač pa jih je videl kot sklenjeno celoto, ki mora kot taka ostati skupaj. Zato je dopolnjeni Zakon o zaščiti države v posebnem členu kot kaznjivo dejanje opredelil tudi vsako propagando ali ustvarjanje razpoloženja, "da bi se del kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev izločil iz celote ali kot samostalna država ali da bi se spojil s tujo državo ali da bi se izpremenila današnja državna ureditev".⁴ V 3. oktobra 1929 razglašenem Zakonu o nazivu in razdelitvi kraljevine na upravna območja pa je šel kralj še dlje. Jugoslovanski narodni unitarizem je zakonsko uveljavil tudi z novim državnim imenom, saj je ime kraljevine, ki ga je do tedaj sestavljalo troje "plemenskih" imen – srbsko, hrvaško in slovensko –, spremenil v eno, narodne individualnosti prekrivajoče jugoslovansko ime. Od oktobra 1929 je tako obstajala Kraljevina Jugoslavija, v kateri je po določitih omejenega zakona prišlo tudi do ukinitve vseh "onih združb in naprav, katerih plemensko obeležje, smoter ali delovanje je v nasprotju z državnim in narodnim edinstvom".⁵

Z Zakonom o nazivu in razdelitvi kraljevine na upravna območja je kralj uvedel tudi novo upravno delitev države,⁶ ki je bila odtlej razdeljena na devet banovin in posebno upravno enoto za Beograd. Oblikovane so bile naslednje banovine: Dravska s sedežem v

3 O jugoslovanskem narodnem unitarizmu in državnem centralizmu, uzakonjenim v Vidovdanski ustavi, glej Jurij Perovšek: Unitaristični in centralistični značaj vidovdanske ustave. *Prispevki za novejšo zgodovino*, 33, 1993, št. 1–2, str. 17–26 (Perovšek, *Unitaristični in centralistični značaj vidovdanske ustave*).

4 *UL LMO*, XI, št. 25, 12. 3. 1929, 104., Zakon o izpremembi in dopolnitvi zakona o zaščiti javne varnosti in reda v državi z dne 6. januarja 1929, čl. 3, 5.

5 *Uradni list Dravske banovine*, XI, št. 100, 9. 10. 1929, 399., Zakon o nazivu in razdelitvi kraljevine na upravna območja, čl. 1, 28 (*UL DB*).

6 Po dotedanji upravni razdelitvi, ki jo je utemeljila Vidovdanska ustava, je bila Kraljevina SHS mimo vseh narodnih in zgodovinskih meril povsem mehanično razdeljena na 33 upravno-ozemeljskih enot, t.i. oblasti, ki so bile oblikovane po naravnih, socialnih in gospodarskih merilih in so smele imeti največ 800.000 prebivalcev. Slovensko ozemlje je bilo razdeljeno na ljubljansko oblast s sedežem v Ljubljani in mariborsko oblast s sedežem v Mariboru. Ljubljanska oblast je obsegala jugoslovanski del nekdanje Kranjske z Jezerskim ter sodne okraje Laško, Brežice in Sevnica iz nekdanje Štajerske ter okraj Kastav, mariborska oblast pa je poleg preostalega dela jugoslovanske Štajerske obsegala tudi nekaj koroški prevajlski okraj ter Prekmurje in Međimurje. Na čelu vsake oblasti so bili t.i. veliki župani, ki jih je na predlog notranjega ministra postavljala kralj in so prek državnih organov opravljali posle državne uprave v posamezni oblasti. Obenem so imeli nadzor tudi nad organi ustavno zagotovljene oblastne samouprave – to je nad oblastnimi skupščinami (v njihovi pristojnosti so bila predvsem oblastna finančna in gospodarska vprašanja), saj so lahko na svojo lastno pobudo zadržali izvršitev vsake odločbe samoupravnih organov, če so ocenili, da ni bila utemeljena v ustavi, zakonih ali oblastnih uredbah. Zoper odločbe velikih županov je bila pritožba mogoča le na Državni svet – vrhovno upravno sodišče, katerega člani sta določila kralj in Narodna skupščina. Z upravno-ozemeljsko razdelitvijo na oblasti in pristojnostmi velikih županov je bil utemeljen centralistični državni ustroj Kraljevine SHS. – Podrobneje o tem Perovšek, *Unitaristični in centralistični značaj vidovdanske ustave*, str. 20–23; Miroslav Stiplošek: *Slovenski parlamentarizem 1927–1929 : avtonomistična prizadevanja skupščin ljubljanske in mariborske oblasti za ekonomsko-socialni in prosvetno-kulturni razvoj Slovenije ter za udejanjenje parlamentarizma*. – Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 2000, str. 40–42, 49–59 (Stiplošek, *Slovenski parlamentarizem 1927–1929*).

Ljubljani, Savska s sedežem v Zagrebu, Vrbaska s sedežem v Banjaluki, Primorska s sedežem v Splitu, Drinska s sedežem v Sarajevu, Zetska s sedežem na Cetinju, Dunavska s sedežem v Novem Sadu, Moravska s sedežem v Nišu in Vardarska s sedežem v Skopju.⁷ V Dravski banovini je bil upravno združen ves jugoslovanski del Slovenije, vendar brez črnomaljskega in metliškega okraja, pač pa z hrvaškimi okrajem Čabar. Zamenjava s Savsko banovino in s tem prilagoditev narodnostnim mejam je bila izvršena 28. avgusta 1931.⁸ Preostale banovine, delna izjema je bila le Vardarska, pa so bile oblikovane tako, da so upravno in ozemeljsko delile posamezna jugoslovanska zgodovinska ozemlja in narodne individualnosti. Upravna zaokrožitev slovenskega ozemlja v Dravski banovini in imenovanje nekdanjega ministra iz vrst nekdanje SLS inž. Dušana Serneca za prvega bana Dravske banovine 9. oktobra 1929 sta bili ugodnosti, ki so ju Slovenci verjetno dobili zaradi Koroščevega sodelovanja v vladi šestojanuarskega režima.⁹

Oblikovanje banovin je temeljilo v prizadevanju centralistične oblasti, da izbriše nekdanje zgodovinskopolitične meje med jugoslovanskimi pokrajinami.¹⁰ Banovine niso zaničale centralizma, pač pa so predstavljale upravno-ozemeljske enote, ki so bile kljub svojim zakonsko zagotovljenim pristojnostim na področju občne uprave še vedno neposredno podrejene centralni državni oblasti. Ban, ki je v banovini izvajal najvišjo politično in občo upravno oblast, je bil namreč z Zakonom o nazivu in razdelitvi kraljevine na upravna območja opredeljen kot "predstavnik kraljevske vlade v banovini", na predlog ministra za notranje zadeve in v soglasju s predsednikom ministrskega sveta pa ga je postavil kralj.¹¹ Prav tako so bili – po Zakonu o banski upravi, uveljavljenim 7. novembra 1929 – na predlog resornega ministra s kraljevim ukazom postavljeni tudi načelniki oddelkov banske uprave, medtem ko je člane banskega sveta (banovega posvetovalnega organa) na banov predlog postavljali in zamenjevali ministri za notranje zadeve.¹² Tako so banovine predstavljale specifičen način upravne decentralizacije jugoslovanske unitarne države.¹³

Vse prvine svojega nedemokratskega načina vladanja ter unitaristično in centralistično opredeljenega jugoslovanskega narodnega in državnega razvoja, je kralj Aleksander 3. septembra 1931 uzakonil tudi z ustavo. Ustavo je oktobra, torej brez sodelovanja parlamenta predpisal in razglasil sam.¹⁴ Sistem absolutistične monarhije, po katerem je bil kralj najvišji nosilec vse državne oblasti in nikomur odgovoren za svoje delo,¹⁵ ter

7 *UL DB*, XI, št. 100, 9. 10. 1929, 399., Zakon o nazivu in razdelitvi kraljevine na upravna območja, čl. 2, 4 (ozemeljski obseg navedenih banovin glej v čl. 3).

8 Sergij Vifan: *Pravna zgodovina Slovencev*. – Ljubljana: Slovenska matica, 1996, str. 472.

9 Stiplovšek, *Slovenski parlamentarizem 1927–1929*, str. 316.

10 Ferdo Čulinović: *Državnopravni razvitak Jugoslavije*. – Školska knjiga: Zagreb, 1963, str. 190 (Čulinović, *Razvitak*); isti: *Državnopravna historija jugoslavenskih zemalja XIX. i XX. vijeka : Srbija – Crna gora – Makedonija : Jugoslavija 1918.–1945.* – Školska knjiga: Zagreb, 1954, 2. knj., str. 286 (Čulinović, *Državnopravna historija*, 2).

11 *UL DB*, XI, št. 100, 9. 10. 1929, 349., Zakon o nazivu in razdelitvi kraljevine na upravna območja, čl. 5. 7.

12 *Uradni list Kraljevske banske uprave Dravske banovine*, I, 1. kos, 20. 11. 1929, Zakon o banski upravi, čl. 6 in čl. 26.

13 Prim. Čulinović, *Razvitak*, str. 190.

14 *Službeni list Kraljevske banske uprave Dravske banovine*, II, 53. kos, 10. 9. 1931, 338., preambula v ustavo kraljevine Jugoslavije (*SL KBU*).

15 O tem podrobneje Čulinović, *Državnopravna historija*, 2, str. 289–295; isti: *Jugoslavija između dva rata*. – Zagreb: zdavački zavod Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, 1961, 2 knj., str. 32–35; isti, *Razvitak*, str. 194–195, 197–201.

narodnostni razmah pobijajoča unitarizem in centralizem¹⁶ sta bila nato tudi ustavno uveljavljeni bistveni značilnosti političnega sistema kraljeve diktature. V naši razpravi bomo predstavili poglede, ki so jih v času od uvedbe diktature do izdaje oktroirane ustave septembra 1931 o jugoslovanski narodni problematiki oblikovali slovenski pripadniki nekdanje vsedržavne Samostojne demokratske stranke (do leta 1924 Jugoslovanska demokratska stranka). Ta del slovenskega liberalnega tabora je bil namreč v prvem desetletju obstoja jugoslovanske države politično najbolj dosleden in vodilni idejni predstavnik jugoslovanskega unitarizma na Slovenskem.¹⁷ Kljub temu pa se je po uvedbi diktature režim oprl na avtonomistično SLS, medtem ko slovenskih unitaristično usmerjenih liberalcev ni vključil v jugoslovansko državno politiko. Vzrok za to je bilo sodelovanje SLS v vladah v letih 1927–1928, pa tudi dejstvo, da je SLS kot najmočnejša dotedanja slovenska politična stranka in ena najpomembnejših nesrbskih narodnih strank s sodelovanjem v vladi šestojanuarskega režima le–temu pripomogla k sprejemljivejši politični podobi. Dejstvo pa je tudi, da nekdanje SLS – vsaj sprva – očitno ni motilo sodelovanje v vladi.¹⁸ V njej je ostala do 2. septembra 1931, ko so jo nadomestili liberalci.¹⁹ Čeprav bi bilo mogoče zaokrožitev vsega slovenskega ozemlja konec avgusta 1931 v Dravski banovini razumeti kot določen politični uspeh SLS, je bilo namreč njeno sodelovanje v Živkovičevi vladi vedno bolj sporno. Vlada je namreč stopnjevano uresničevala svojo temeljno zamisel o oblikovanju enega samega jugoslovanskega naroda, pri

- 16 V ustavi Kraljevine Jugoslavije je bil jugoslovanski narodni unitarizem uzakonjen z naslednjimi določili: določilom, da je uradni jezik kraljevine "srbsko–hrvatsko–slovenski", določilom, ki ni dopuščalo "združevanja na verski ali plemenski ali pokrajinski osnovi za strankarsko-politične namene niti za namene telesne vzgoje", določilom, da morajo vse šole "dajati moralno vzgojo in razvijati državljansko zavest v duhu narodnega edinstva" in določilom, po katerem je bil kralj "zaščitnik narodnega edinstva", ki varuje "nad vse edinstvo naroda" in njegove trajne interese. Državni centralizem pa so uzakonjala naslednja določila: določilo, po katerem je bilo državljanstvo "v vsej kraljevini eno", določilo po katerem je bil kralj zaščitnik "državne celotnosti", ki varuje "nad vse (...) celotnost državnega ozemlja" in njegove trajne interese, ter določila, ki so centralni državni oblasti omogočala, da je ohranila svojo polno naredbodajno in nadzorno oblast nasproti banovinam in ustavno zagotovljeni banovinski samoupravi (*SL KBU*, II, 53. kos, 10. 9. 1931, 338., ustava kraljevine Jugoslavije, čl. 3, 13, 16, 29, 39, 86, 91, 93; Miroslav Stiplovišek: Prizadevanja banskega sveta Dravske banovine za udejanjenje banovinske samouprave in decentralizacije uprave ter za razširitev svojih pristojnosti leta 1933. *Zgodovinski časopis*, LV, 2001, št. 2, str. 231). Banovinska samouprava v Kraljevini Jugoslaviji ni zaživel, ker kljub večkratnim obljubam v tridesetih letih nobena vlada ni hotela pripraviti predloga izvedbene zakonodaje za izvolitev in delovanje samoupravnih banovinskih svetov in odborov.
- 17 O narodnopolitičnih pogledih slovenskih liberalcev povezanih v JDS oziroma SDS v letih 1918–1929 glej Jurij Perovšek: *Liberalizem in vprašanje slovenstva : nacionalna politika liberalnega tabora v letih 1918–1929*. – Ljubljana: Modrijan, 1996, str. 28–109, 124–174, 187–201, 238–245, 251–284 (Perovšek, *Liberalizem in vprašanje slovenstva*).
- 18 Prim. Janko Pleterski: *Narodi, Jugoslavija, revolucija*. – Ljubljana: Komunist : Državna založba Slovenije, 1986, str. 231; Igor Grdina: *Slovenska politika in parlamentarizem v kraljevski Jugoslaviji (1918–1941)*. V: Barbara Vogrinec (ur.). *Analiza razvoja slovenskega parlamentarizma*. – Ljubljana: Inštitut za civilizacijo in kulturo, 2005, str. 240–241.
- 19 Slovenski liberalci so potem, ko je nekdanja SLS 2. 9. 1931 izstopila iz Živkovičeve vlade, sodelovali v vseh jugoslovanskih vladah do spremembe režima in ponovnega prihoda SLS na oblast 24. 6. 1935. Poleg politikov iz nekdanje SDS so v vladah sodelovali tudi predstavniki nekdanje liberalne Samostojne kmetijske stranke, ki se je leta 1926 združila s Slovensko republikansko stranko kmetov in delavcev v Slovensko kmetsko stranko. Nekdanji samostojni kmetijci so v okviru Slovenske kmetske stranke zagovarjali federalistično narodnopolitično stališče. Po uvedbi kraljeve diktature so se vrnili k programu jugoslovanskega unitarizma in centralizma. – O narodnopolitičnih pogledih Samostojne kmetijske in nato Slovenske kmetske stranke glej Perovšek, *Liberalizem in vprašanje slovenstva*, str. 119–120, 181–187, 221–230.

tem pa SLS kot nekdanja vodilna slovenska avtonomistična sila ni mogla sodelovati. Zato se je njeno vodstvo odločilo za izstop iz vlade in opozicijsko politično držo. Liberalci so se tako neposredno pred razglasitvijo oktorirane ustave vključili v jugoslovanski politični sistem. Naš namen je ugotoviti, kako so v nekdanji SDS razvijali svojo narodnopolitično misel v času, ko je bil liberalni tabor zgolj drugoten dejavnik v slovenskem in jugoslovanskem političnem prostoru oziroma koliko je ta politični položaj vplival na poglede SDS glede vprašanja jugoslovanskega narodnega in državnega unitarizma.

* * *

Slovenski pripadniki nekdanje Samostojne demokratske stranke so skladno s svojo zavezanostjo jugoslovanskemu unitarizmu z zadovoljstvom pozdravili uvedbo diktature. To je bilo tudi razumljivo, saj je bil tedanji vodilni slovenski liberalni politik, dr. Gregor Žerjav, idejni vodja unitarističnega krila nekdanje vsedržavne SDS.²⁰ Njeno glasilo *Jutro* je poudarilo, da mora kraljev šestojanuarski razglas "globoko odjekniti v srcu vsakega rodoljuba", saj so s tem, ko je "proglášena nedotakljivost načela narodnega in državnega edinstva, (...) že v naprej odklonjene federalistične in plemenske koncepcije ter vsi projekti, ki bi hoteli razdrobiti zakonodajno kompetenco države in princip enotne vrhovne državne uprave".²¹ Za nekdanjo SDS je bila uvedba diktature zgodovinsko dejanje²² in "veliko državniško podjetje za končno konsolidacijo Jugoslavije".²³ Zato je menila, da kraljevo dejanje ni pomenilo izključitve demokracije, pač pa edino možno rešitev jugoslovanske države.²⁴ Z izločitvijo političnih organizacij iz javne uprave je namreč kralj osvobodil državo "izrastkov demokratizma" in odprl "prosto pot novi, treznejši demokratizaciji Jugoslavije".²⁵ Ukinitve demokracije je torej utemeljila "veliko akcijo za ozdravljenje celokupnega našega nacionalnega življenja v znamenju jugoslovenske ideje".²⁶ Kot je ob obisku predsednika vlade šestojanuarskega režima generala Živkovića, 9. in 10. novembra 1930 v Ljubljani, dejal vodilni slovenski liberalni politik tridesetih let dr. Albert Kramer, namreč bistvo kraljeve diktature ni bilo v tem, da naj bi pomenila "diktaturo osebe, klike ali interesne skupine, temveč (...) diktaturo ideje, da je nacionalni princip proglašen za kategorični imperativ našega življenja"; jugoslovanska ideja je temelj "naše državne in narodne eksistence ter razvojne linije naše bodočnosti".²⁷

Glede na spoznanje, da je "kraljev manifest (...) visoko dvignil prapor državnega in narodnega edinstva",²⁸ so v nekdanji SDS tudi v letih 1929–1931 namenili opazno pozornost doktrini jugoslovanskega narodnega unitarizma. Poudarili so, da so bili libe-

20 Todor Stojkov: *Opozicija u vreme šestojanuarske diktature 1929–1935*. – Beograd: Prosveta, 1969, str. 102.

21 *Jutro*, X, št. 7, 8. 1. 1929, uvodnik z dne 7. januarja.

22 *Jutro*, X, št. 297a, 19. 12. 1929, uvodnik z dne 18. decembra; XI, št. 4, 5. 1. 1930, Obletnica šestojanuarskega režima; XII, št. 4, 6. 1. 1931, Dve leti dela za preporod Jugoslavije, št. 187, 15. 8. 1931, Aleksander I. – deset let naš kralj.

23 *Jutro*, X, št. 297a, 19. 12. 1929, uvodnik z dne 18. decembra. Prim. tudi *Jutro*, XII, št. 187, 15. 8. 1931, Aleksander I. – deset let naš kralj.

24 *Jutro*, XII, št. 187, 15. 8. 1931, Aleksander I. – deset let naš kralj.

25 *Jutro*, XI, št. 1, 1. 1. 1930, Nova pota v novem letu.

26 *Jutro*, XII, št. 4, 6. 1. 1931, Dve leti dela za preporod Jugoslavije.

27 *Jutro*, XI, št. 262, 11. 11. 1930, Predsednik Živković med zastopniki naroda. Prim. tudi *Jutro*, X, št. 228, 29. 9. 1929, uvodnik z dne 28. septembra; XI, št. 4, 5. 1. 1930, Obletnica šestojanuarskega režima, št. 192, 20. 8. 1930, Predsednik vlade med nami, št. 279, 30. 11. 1930, Prvi december, št. 297, 24. 12. 1930, Božični pozdrav.

28 *Jutro*, X, št. 228, 29. 9. 1929, uvodnik z dne 28. septembra.

ralci glavni steber jugoslovanske usmeritve na Slovenskem,²⁹ zato so preizkušena "nacionalna vojska", ki je trdno odločena vztrajati "do popolnega triumfa narodnega in državnega edinstva".³⁰ Svoje prepričanje v jugoslovanski narodni unitarizem in njegovo zgodovinsko perspektivo so v nekdanji SDS izrekli ob različnih priložnostih.³¹ Kot smo že omenili z zadovoljstvom ob uvedbi diktature, nato pa zelo izrazito ob izdaji Zakona o nazivu in razdelitvi kraljevine na upravna območja in oblikovanju t.i. julijske deklaracije leta 1930; tako so v tedanjem političnem življenju poimenovali programsko izjavo Živkovičeve vlade z dne 4. julija 1930, ki je zahtevala, da se morajo celoten državni aparat, vse javne službe, uradniške stanovske organizacije in pedagoški proces od osnovne šole do univerze prilagoditi jugoslovanskemu nacionalnemu duhu. V tem duhu naj se v okviru edine tedaj dovoljene telesnovzgojne organizacije v državi, Sokola Kraljevine Jugoslavije, organizirajo tudi široke plasti prebivalstva; cerkev, od katere država pričakuje, da bo iskreno sodelovala v jugoslovanskem nacionalnem življenju, pa naj se ogiba kakršnegakoli političnega delovanja.³²

Izdaji Zakona o nazivu in razdelitvi kraljevine na upravna območja so v nekdanji SDS sprejeli kot zgodovinski dogodek,³³ saj se bo sedaj, kot je zapisalo *Jutro*, "naša država (...) tudi službeno imenovala Kraljevina Jugoslavija". Za liberalce iz nekdanje SDS je bilo namreč "najpomembnejše (...) dejstvo novega državnega imena. Namesto dolgega naslova kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev smo dobili enostavnejšo označbo Kraljevine Jugoslavije". Le-ta poudarja težnjo, "da se popolnoma odstranijo razlike med sestavnimi deli državne narodnosti in da se v vsem življenju afirmirajo in uveljavijo unitaristična stremljenja". V tem smislu so Zakon o nazivu in razdelitvi kraljevine na upravna območja razumeli kot "velevažen mejnik v zgodovini Jugoslovenov".³⁴ Z omenjenim zakonom je bil namreč storjen "najodločnejši preokret iz dosedanje kole-

29 *Jutro*, X, 22a, 25. 1. 1929, Vse politične stranke v državi razpuščene, št. 228, 29. 9. 1929, uvodnik z dne 28. septembra; XI, št. 198, 27. 8. 1930, Poziv predsednika vlade.

30 *Jutro*, XI, št. 192, 20. 8. 1930, Predsednik vlade med nami.

31 *Jutro*, X, št. 232a, 4. 10. 1929, Živela kraljevina Jugoslavija!, št. 234a, 8. 10. 1929, "Na potu v lepšo bodočnost Jugoslavije", št. 246, 20. 10. 1929, uvodnik z dne 19. oktobra, št. 282, 1. 12. 1929, uvodnik z dne 30. novembra, *prav tam*, Pred ustanovitvijo nove vsedržavne sokolske organizacije, št. 283, 3. 12. 1929, uvodnik z dne 2. decembra, št. 286, št. 6. 12. 1929, Sokol Kraljevine Jugoslavije ustanovljen, št. 295, 17. 12. 1929, uvodnik z dne 16. decembra, št. 297a, 19. 12. 1929, uvodnik z dne 18. decembra; XI, št. 1, 1. 1. 1930, Nova pota v novem letu, št. 192, 20. 8. 1930, Predsednik vlade med nami, št. 195, 23. 8. 1930, Jugoslovensko učiteljstvo, št. 196, 24. 8. 1930, Deset let "Jutra", št. 200, 29. 8. 1930, Odziv javnih delavcev, št. 207, 6. 9. 1930, Jugoslovenski prapor, št. 213a, 14. 9. 1930, Jugoslovenska akcija, št. 219, 21. 9. 1930, Zdravi instinkt naroda, št. 229, 3. 10. 1930, Tretji oktober, št. 237, 12. 10. 1930, Jugoslovensko delavstvo, št. 260, 9. 11. 1930, Poset predsednika vlade Petra Živkoviča, *prav tam*, Iz duš in src – jeklena moč Jugoslavije, *prav tam*, Tudi delavstvo hoče močno državo, št. 261, 10. 11. 1930, Svečana seja občinskega sveta, št. 262, 11. 11. 1930, Predsednik Živkovič med zastopniki naroda, št. 279, 30. 11. 1930, Prvi december, št. 282, 5. 12. 1930, Dr. Drago Marušič imenovan za bana, št. 285, 10. 12. 1930, Zagrebški kmečki tabor, št. 287, 12. 12. 1930, Kralj in vlada za narod, št. 291, 17. 12. 1930, Živel kralj Aleksander!, št. 299a, 28. 12. 1930, "Jutro" v novem letu; XII, št. 1a, 1. 1. 1931, Srečno novo leto!, št. 4, 6. 1. 1931, Dve leti dela za preporod Jugoslavije, št. 21, 25. 1. 1931, dr. Albert Kramer, Beseda v slovo, št. 57, 10. 3. 1931, Balkanski vidiki, št. 187, 15. 8. 1931, Aleksander I. – deset let naš kralj.

32 *Jutro*, XI, št. 153a, 5. 7. 1930, Smernice državne politike. – O ustanovitvi Sokola Kraljevine Jugoslavije in odmevih nanjo glej podrobneje Tomaž Pavlin: *Razvoj sokolstva v Sloveniji med leti 1929–1941: doktorska disertacija* (Filozofska fakulteta). – Ljubljana 2000, str. 65–91.

33 *Jutro*, X, št. 238, 11. 10. 1929, uvodnik z dne 10. oktobra. Prim. tudi *Jutro*, X, št. 234a, 8. 10. 1929, "Na potu v lepšo bodočnost Jugoslavije".

34 *Jutro*, X, št. 232a, 4. 10. 1929, Živela kraljevina Jugoslavija! Prim. tudi *Jutro*, X, št. 234a, 8. 10. 1929, "Na potu v lepšo bodočnost Jugoslavije".

bajoče SHS linije v čisto jugoslovensko smer. Zakon zaključuje dobo borb in nejasnosti o tem, ali se naj naša država razvija na kompromisno plemenski bazi ali pa na nepopustljivi osnovi narodnega in državnega edinstva. Z novim imenom države je ustvarjena jasnost na znotraj in na zunaj: Jugoslavija je državi ime, jugoslovenstvo je proglašeno za bistvo vsega našega nacionalnega življenja. Vse nejasnosti, ki so ostale izza dni ujedinjenja in pozneje izza Vidovdanske ustave, so odstranjene in oktobrski zakon (Zakon o nazivu in razdelitvi kraljevine na upravna območja – op. J. P.) (se) navezuje na najlepše tradicije onega čistega jugoslovenskega nacionalizma, ki (se) je bil za moč in veličino velikega enotnega naroda vedno pripravljen resignirati (odpovedati – op. J. P.) na regionalne ali plemenske občutljivosti in ki je videl bodočnost tega naroda v postopnem sicer, ali nepremagljivem razvoju k jugoslovenski enoti.³⁵ Kot je ob 11. obletnici nastanka Kraljevine SHS 1. decembra 1929 poudarilo *Jutro*, je sedaj "na vrh(u) naše državne zgradbe (...) iskreno in ponosno razvita zastava Jugoslavije, ominozne črke SHS, matematični znak naše razdvojenosti, so se umaknile imenu, ki je že na sebi nacionalni in državni program".³⁶

Druga priložnost, ob kateri so po uvedbi diktature v nekdanji SDS poudarjeno izrazili svojo zavezanost jugoslovenski unitaristični nacionalni politiki, je bila že omenjena julijska deklaracija. *Jutro* je tudi ob njeni objavi poudarilo, da gre za dokument, ki je po svojem pomenu "jugoslovenski državni program". Zato ni dovolj, če jo zgolj odobravamo in pozdravljamo, marveč mora na njeni osnovi vsak "po svojih močeh pomagati, z delom posvedočiti svojo jugoslovensko zavest, biti iskren in vdan pomočnik pri delu za popolno zmago jugoslovenske nacionalne in državne politike. To je sedaj edino ločilo in vsi Jugoslovenci (morajo – op. J. P.) v en tabor, v sokolske vrste, v narodno armado, ki sledi svojemu kralju na zmagoviti poti k popolnemu triumfu Jugoslavije; kdor pa tega noče, naj stopi v stran, da ga ne stre vedno mogočnejši in silnejši val v srečno bodočnost stremečih jugoslovenskih generacij. Danes ni več čas nejasnih besed in neodločenih fraz," je še poudarilo *Jutro*, "treba je iskrenega spoznanja in priznanja ter čistih in nedvoumih dejanj."³⁷ Tako je menil tudi Albert Kramer, ko se je 23. julija 1930 v imenu banskih svetnikov iz ljubljanskega okrožja zahvalil banu Sernecu po prejemu odlokov o imenovanju za člane banskega sveta Dravske banovine. Med drugim je dejal: "*Julijska deklaracija še posebej od nas zahteva in pričakuje, da bomo poleg naših ostalih dolžnosti iskreni in verni pomočniki jugoslovenske nacionalne in državne politike.*"³⁸

V duhu gornjih besed so se ravnali tudi slovenski politiki in kulturni ter znanstveni delavci – med njimi je večina pripadala liberalnemu taboru –, ko so konec avgusta 1930 pozdravili poziv predsednika vlade Živkovića, "*naj se strnejo vsi jugoslovenski borci na bratsko delo za procvit naše Jugoslavije. To je historična naloga nas vseh v današnjih velikih časih.*"³⁹ Omenjeni poziv je Živković izrekel v razgovoru z urednikom *Jutra* 23. avgusta 1930 na Bledu, v katerem je še dejal: "*Narod zahteva pozitivnega dela v duhu čiste jugoslovenske misli. To delo bomo nadaljevali z vso vnemo. Vladna deklaracija od*

35 *Jutro*, X, št. 237a, 10. 10. 1929, Prvi bani imenovani.

36 *Jutro*, X, št. 282, 1. 12. 1929, uvodnik z dne 30. novembra. – Kritičen odnos do prejšnjega državnega imena, Kraljevina SHS, je *Jutro* izrazilo tudi leto dni pozneje v članku, posvečenem 12. obletnici njenega nastanka. Tedaj je zapisalo: "Že to, da vidovdanska ustava ni nadela državi jugoslovenskega imena, je otežkočalo jugoslovensko državno politiko in razedinjevalo Jugoslovence še dalje po njihovi preteklosti, namesto da bi jih vezalo po sedanjih interesih in v duhu skupne bodočnosti." (*Jutro*, XI, št. 279, 30. 11. 1930, Prvi december.)

37 *Jutro*, XI, št. 154, 6. 7. 1930, Jugoslovenski državni program.

38 *Jutro*, XI, št. 169, 24. 7. 1930, Razdelitev dekretov članom banskega sveta.

39 *Jutro*, XI, št. 196, 24. 8. 1930, Vsi jugoslovenski borci na bratsko delo!

4. julija je pokazala v jasni luči smernice našega bodočega dela. Vem, da se bodo moje besede baš tu v dravski banovini dobro razumele in v polnem obsegu odobravale."⁴⁰ Živković se ni zmotil, saj so mu omenjeni politiki ter kulturni in znanstveni delavci 27. avgusta 1930 na pobudo tedanjega ministra brez listnice v njegovi vladi, dr. Ivana Krizostoma Šveglja, poslali telegram, v katerem so z navdušenjem podprli "sklep o prehodu k organiziranemu delu za ideje manifesta Nj. Vel. Kralja in Vaše deklaracije dne 4. julija". Zagotovili so tudi, da bodo "z vsemi svojimi silami (...) pomagali, da se bodo s preiščenim narodnim, gospodarskim in socialnim delom učvrstile sile naše domovine in pospešilo blagostanje širokih slojev, da bi se tako jugoslovenski program čim globlje ukoreninil v narodu. Vodeni od trdne volje služiti edino veliki narodni stvari, sprejemamo sodelovanje z vsemi, ki so enako poštene volje. Želeč Vam, gospod predsednik, srečo pri Vašem delu, Vas prosimo, da sprejmete izraze našega spoštovanja." Telegram so podpisali I. K. Šveglj, dr. Albert Kramer, Ivan Pucelj, dr. Dinko Puc, Anton Novačan, Albin Prepeluh, Ivan Pipan, Oton Župančič, dr. Vekoslav Kukovec, Adolf Ribnikar, dr. Drago Marušič, Ivan Tavčar in dr. Niko Županič.⁴¹

Zagotovilo podpisnikov telegrama, da si bodo prizadevali za uveljavitev programa jugoslovanskega unitarizma na narodnem, gospodarskem in socialnem področju ni bilo naključno, saj so tedaj v Dravski banovini večkrat pisali o širših razsežnostih integralističnega jugoslovanstva. V nekdanji SDS so poudarili, da "jugoslovenska ideja postavlja narodno in državno edinstvo na prvo mesto vsega našega dejanja in nehanja kot članov človeške družbe, državljanov Jugoslavije, sinov svojega naroda". Poudarili so tudi, da je "naš nacijski program (...) v popolnem soglasju s krščansko etiko in nič na njem (ni) poganskega, nič nemoralnega, ničesar, kar bi ne mogel odobriti najboljši in najvernejši sin katoliške cerkve".⁴² Sicer pa so jugoslovanstvo pojasnjevali ne le kot narodnostno enotnost Slovencev, Hrvatov in Srbov, ki obenem uveljavlja "načelo enakopravnosti vseh delov našega naroda in vseh krajev naše domovine", pač pa tudi kot idejni način za "povzdig široke narodne mase v gospodarskem, socialnem in kulturnem oziru".⁴³ Šlo naj bi torej za politiko medsebojnega dopolnjevanja in skladnosti na gospodarskem, kulturnem in socialnem področju, ko "narodna in državna celina resnično gleda na vsakega Slovenca, Hrvata in Srba z enako skrbnimi očmi, a (...) tudi enako skrb posvečuje vsem krajem domovine (...) uvažujoč njihove posebne prilike, potrebe in interese".⁴⁴ V nekdanji SDS so bili prepričani, da je zato treba v državi ustvariti miselno in notranjo duhovno enotnost, jugoslovansko duhovno občestvo,⁴⁵ saj jugoslovanstvo pomeni solidarnost različnih teženj malega človeka, to je ogromne večine jugoslovanskega naroda.⁴⁶ Zagotavlja tudi narodnostno preživetje, saj nas, kot je zapisalo *Jutro*, "jugoslovenska ideja (...) končno na zunaj družji v nerazrušno enoto, ki edina more biti garancija zmagovite obrambe naše narodne eksistence in ki edina nam daje dostojen prostor med ostalimi narodi sveta. Zato je od zmage te ideje odvisna vsa naša bodočnost in delo za popolno uresničenje jugoslovanskega programa je najvišja dolžnost vsakogar,

⁴⁰ Prav tam.

⁴¹ *Jutro*, XI, št. 200, 29. 8. 1930, Pozdrav predsedniku vlade.

⁴² *Jutro*, XI, št. 222, 25. 9. 1930, Odgovor brez odgovora.

⁴³ *Jutro*, X, št. 116, 19. 5. 1929, uvodnik z dne 18. maja, XI, št. 287, 12. 12. 1930, Kralj in vlada za narod. – Prim. tudi *Jutro*, XI, št. 198, 27. 8. 1930, Poziv predsednika vlade, št. 260, 9. 11. 1930, Poset predsednika vlade Petra Živkovića, XII, št. 4, 6. 1. 1931, Dve leti dela za prerod Jugoslavije, št. 260, 9. 11. 1930, Tudi delavstvo hoče močno državo.

⁴⁴ *Jutro*, XI, št. 221, 24. 9. 1930, Jugoslovenski Zagreb. – Prim. tudi *Jutro*, XI, št. 260, 9. 11. 1930, Poset predsednika vlade Petra Živkovića.

⁴⁵ *Jutro*, XI, št. 260, 9. 11. 1930, Tudi delavstvo hoče močno državo.

⁴⁶ Prav tam, Poset predsednika vlade Petra Živkovića.

ki se zaveda zgodovinskega časa, v katerem živimo."⁴⁷ – "Strankarska in kulturna raznolikost v naši ožji domovini je v prešlih dobah onemogočala sistematično delo za narodni napredek", je še poudarilo *Jutro*. "Toda danes ni čas za take difference, danes je doba, ko je treba vsa druga vprašanja postaviti na stran in zbrati vse sile za izvedbo osnovne ideje našega naroda in njegove države. Edina stranka je narod – eius res agitur."⁴⁸

V nekdanji SDS so jugoslovansko unitaristično nacionalno stališče branili tako dosledno, da so na Jugoslavijo gledali ne le kot na skupno nacionalno državo Slovencev, Hrvatov in Srbov,⁴⁹ pač pa so jo razumeli tudi kot skupnost, ki "pomeni za plemensko neopredeljene dele, ki se doslej niso mogli ali niso hoteli istovetiti z nobenim izmed treh plemen, veliko privlačnost in asimilatorno silo". V tem pogledu naj bi posebej Zakon o nazivu in razdelitvi kraljevine na upravna območja "plemensko" še neopredeljenim državljanom "pripomogel do širše narodne jugoslovenske orientacije in jim dal zakonito in moralno platformo, da se lahko ne glede na svoje poreklo priznajo k jugoslovenski državni narodnosti".⁵⁰ Glede Slovencev, ki so že "del jugoslovenskega naroda", pa so menili, da se morajo v novem zgodovinskem položaju, nastalem po oblikovanju jugoslovanske države, zavedati, da je odslej njihovo oporišče Balkan. "To je važen preobrat v naši zgodovini, ki se ga po navadi niti ne zavedamo z vsemi posledicami, ki jih nujno prinaša," je poudarilo *Jutro*. "Usodna diagonala, ki je stoletja delila Jugoslovane na dvoje kulturnih področij: zapadno in vzhodno, se počasi briše. V naši kulturi se zapad in vzhod vedno bolj pomikata v sintezo, ki se imenuje: jugoslovenska kultura. Tako postajamo ne samo politično, marveč tudi kulturno del Balkana. Balkan izgublja nekdanjo odbojno lastnost, kakor nam zapad ni več tako mikaven kot je bil nekoč."⁵¹

Enako dosledno kot nacionalni so v nekdanji SDS v letih 1929–1931 zagovarjali tudi državni unitarizem. Ideal liberalcev, ki so bili povezani v tej politični stranki, je bila močna in velika Jugoslavija, utemeljena na državnopравни enotnosti njenega ozemlja.⁵² To so posebej poudarili ob izdaji Zakona o nazivu in razdelitvi kraljevine na upravna območja, saj so bili z njim vzpostavljeni pogoji "za novo strogo jugoslovensko, vseh separatističnih, plemenskih in partijskih (strankarskih – op. J. P.) vez(i) svobodno upravno politiko države".⁵³ "Oktobrski zakon je zagrabil problem tam, kjer so se pokazali nedostatki dosedanjih poskusov", je teden dni po njegovi izdaji zapisalo *Jutro*. "Zakon (namreč) strogo odklanja plemenski princip tudi tam, kjer se plemenska edinica v glavnem krije tudi z naravnimi pogoji upravnoteritorialne edinice. Da je od dravske banovine odrezan slovenski črnomeljski srez ter združen s savsko banovino, na drugi strani pa hrvatski čabarski srez pripojen dravski banovini, to ni le upravno-tehnično, temveč je tudi načelno vprašanje: s tem je povdarnen princip, da Jugoslavija ne pozna

47 *Prav tam*.

48 *Prav tam*.

49 *Jutro*, XII, št. 187, 15. 8. 1931, Aleksander I. – deset let naš kralj. Prim. tudi *Jutro*, XI, št. 219, 21. 9. 1930, Zdravi instinkt naroda, XII, št. 70a, 25. 3. 1931, Utemeljen odpor. – Še bolj dosledno stališče je o tem vprašanju v liberalnem taboru zagovarjal pripadnik samostojnih kmetijcev v nekdanji Slovenski kmetijski stranki dr. Janže Novak. Ob obisku predsednika vlade šestojanuarskega režima Petra Živkovića novembra 1930 v Ljubljani, je namreč na slavnostnem banketu v veliki Unionovi dvorani, 9. novembra posebej poudaril, da je "Jugoslavija (...) tudi naša slovenska nacionalna država". (*Jutro*, XI, št. 263, 12. 11. 1930, Slovenci v Jugoslaviji.)

50 *Jutro*, XI, št. 229, 3. 10. 1930, Tretji oktober.

51 *Jutro*, XII, št. 57, 10. 3. 1931, Balkanski vidiki.

52 *Jutro*, X, št. 133, 9. 6. 1929, uvodnik z dne 8. junija, št. 194, 21. 8. 1929, uvodnik z dne 20. avgusta, št. 237a, 10. 10. 1929, Prvi bani imenovani; XI, št. 261, 10. 11. 1930, Veličasten sprejem predsednika vlade v Sloveniji; XII, št. 1a, 1. 1. 1931, Srečno novo leto!

53 *Jutro*, X, št. 236, 9. 10. 1929, uvodnik z dne 8. oktobra.

plemenskih teritorijev. To je logično: ker v Jugoslaviji ne more biti zedinjene Srbije in ne zedinjene Hrvatske, tudi *ne more biti zedinjene Slovenije in le senilni mozgi ali pa politična špekulacija morejo to dejstvo prezreti* (podčrtal J. P.). S prepovedjo plemenskih društev in odpravo plemenskih zastav", je še zapisalo *Jutro*, "zakon svoj protiplemenski značaj še posebno ostro podčrtava."⁵⁴

Izključitev starih pokrajinskih mej iz jugoslovanske politične realnosti po uvedbi diktature, je bila za nekdanjo SDS "znamenita in velepomembna".⁵⁵ Kot je nekaj dni po izdaji Zakona o nazivu in razdelitvi kraljevine na upravna območja v izjavi za beograjski dnevnik *Vreme* dejal Albert Kramer, so bile namreč z oblikovanjem banovin "ustvarjene (...) pokrajine, ki sicer res, toda povsem pravilno, ne priznavajo plemenske sentimentalnosti, ki pa odgovarjajo vsem upravičenim zahtevam gospodarskega, socijalnega in kulturnega življenja naroda. V njih bo mogel naš narod bodisi srbskega, hrvatskega ali slovenskega porekla neovirano razvijati svoje zdrave moči."⁵⁶ V nekdanji SDS so torej zagovarjali tako upravno ureditev države, ki dopušča le uresničenje, utemeljenih lokalnih interesov novih pokrajin,⁵⁷ medtem ko so vsa druga vprašanja državnega razvoja rešena na unitaristični podlagi.⁵⁸

* * *

Ob vstopu nekdanje SDS v vlado in izdaji oktorirane ustave – po *Jutrovi* oceni je bila "demokratska, moderna in lepa"⁵⁹ – je nastopil trenutek, ki so ga v njenih vrstah lahko razumeli tudi kot potrditev in priznanje dotedanjega vztrajanja na programu jugoslovanskega unitarizma. Pri tem nekdanje SDS ni motila drugotna politična vloga v slovenskem in jugoslovanskem prostoru, saj so bili v tem delu slovenske politike tako globoko prežeti z jugoslovansko ideologijo, da jim je bila na področju narodne problematike bistvena le njena osmislitev. S stališči o dosledni pretopitvi vseh narodnih individualnosti oziroma celotnega prebivalstva v vsejugoslovansko nacionalno celoto in s podporo unitarističnemu brisanju zgodovinskih državnopravnih individualnosti, so v nekdanji SDS v letih 1929–1931 nadgradili svojo narodnopolitično usmeritev po izničenju slovenstva. Njeno zavzemanje za enakopravnost posameznih delov enotnega jugoslovanskega naroda oziroma upravno–ozemeljskih enot pa je izhajalo iz želje, da ne bi bilo ovirano izvajanje unitaristične nacionalne politike v državnopravno enotni jugoslovanski državi. Zato nekdanja SDS tudi kraljeve diktature ni razumela kot zanikanja temeljnih svobodomiselnih in demokratičnih načel, pač pa kot zgodovinsko priložnost za pospešitev celostnega uresničenja jugoslovanskega unitarizma. V nekdanji SDS so namreč na Slovence gledali le "kot na zapadne Jugoslovence",⁶⁰ vprašanje slovenske narodnostne identitete pa jim pri tem ni pomenilo nič. Tako oblikovana narodnopolitična stališča so bila zagotovilo, da bo režim kraljeve diktature s pritegnitvijo liberalcev v vlado dobil v Dravski banovini zanesljivo oporo za izvajanje politike jugoslovanskega unitarizma. V času do menjave režima junija 1935, ko so liberalci iz nekdanje SDS (in nekdanje Samostojne kmetijske stranke) sodelovali v izvajanju jugoslovanske državne in narodne politike, se je to tudi v resnici zgodilo.

54 *Jutro*, X, 237a, 10. 10. 1929, Prvi bani imenovani.

55 *Jutro*, XI, št. 229, 3. 10. 1930, Tretji oktober.

56 Izjavo je ponatisnilo *Jutro*, X, št. 234a, 8. 10. 1929, "Na potu v lepšo bodočnost Jugoslavije".

57 *Jutro*, X, št. 251a, 26. 10. 1929, uvodnik z dne 25. oktobra.

58 *Jutro*, X, št. 116, 19. 5. 1929, uvodnik z dne 18. maja.

59 *Jutro*, XII, št. 203, 4. 9. 1931, 3. september.

60 *Jutro*, XII, št. 57, 10. 3. 1931, Balkanski vidiki.